

АБДУЛЛА АВЛОНИЙ АСАРЛАРИДА ТАРБИЯНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ

Лочин Ғайратович Муҳаммадиев

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти катта ўқитувчиси

Нилуфар Махсудовна Кошанова

Педагогика фанлари фалсафа доктори (PhD)

koshanovanilufar512@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақоламизда атоқли маърифатпарвар жадидчи Абдулла Авлонийнинг Туркистондаги маърифий ташкилотчилик фаолияти, фарзанд тарбияси борасидаги педагогик қарашлари асарлари асосида таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: маънавий қоқоқлик, саводсизлик, эски усул, мутассиблик, жаҳолат, уйғониш даври, жадидчилик фаолияти, миллат руҳи, юрт равнақи.

ABSTRACT

This article analyzes the educational activities of the famous enlightened Jadid Abdullah Avloni in Turkestan, his pedagogical views on the upbringing of children.

Keywords: spiritual backwardness, illiteracy, old age, fanaticism, ignorance, Renaissance, Jadidism, the spirit of the nation, the development of the country.

КИРИШ

Ҳар бир миллат ва халқ фарзанди ўз келажаги пойдеворини мустаҳкам қуришда ўз аждодлари босиб ўтган ўтмиши ва кечмишларини таҳлил қилиши лозим. Зеро, тарих буюк мураббийлик хусусиятига эга бўлиб, у бизни бугунги тинч ва осуда даврнинг қадрига етишимиз ва фаравон, тўкин ҳаётимиз учун шукроналик туйғуларини хис қилишимизга ундайди. Марказий Осиё шундай ўлкаки, унда дунёга донғи кетган алломалар, буюк ҳадисшунослар, саркардалар, ватанпарвар фидойилар камол топган. Шулар жумласидан, Туркистон тупроғини маънавий қоқоқликдан олиб чиқиш, маърифат орқали мустабид тузумга қарши шарафли курашга бел боғлаган ватанпарвар, фидойи жадидчилар ҳар биримиз учун юксак, шарафли бурчни адо этган аждодлар тимсоли сифатида ўрнатилган бўла олади. А.Авлоний, М.Бехбудий, А.Фитрат, М.Абдурашидхонов каби халқи ва миллати учун эзгу мақсадда захмат чеккан зиёли,

ватанпарварлар ўзлигини, кимлигини англаган халқ кимларгадир қарам ва муте бўлиб яшамаслигини жуда яхши тушунган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТАДАЛОГИЯСИ

Туркистондаги маърифатчилик ҳаракатлари жуда кўплаб маҳаллий ва хорижий олимлар томонидан ўрганилган ва таҳлил қилинган. Маҳаллий тадқиқотчилардан **Д.Ражапова** жадидчиларнинг жамиятда аёллар ўрни, таълим олиш масаласидаги қарашларини илмий таҳлил қилган бўлса, **К. Пардаева** [4] узлуксиз маънавий тарбия жараёнида Авлоний асарларидан фойдаланишнинг самарадорлиги борасида илмий изланишлар олиб боради. **Б.Қосимов, Б.Жўраев, Ш.Ризаевлар** ўзларининг илмий мақолаларида Авлоний асарларини таҳлил қилган. Хорижий тадқиқотчилардан **Балдауф Ингеборг** Марказий Осиёда жадидчилар томонидан амалга оширилган янги ислоҳатлар борасида илмий изланишлар олиб боради[3;44-45].

МУҲОКАМА

Ўз халқини маънавий уйғоқликга чақирган, жаҳолатга қарши маърифат йўли билан курашган жадидчиларимизнинг юксак орзуси битта, яъни, ўз ватани озодлиги ва равнақи ҳисобланган. IX-XII, XIV-XV асрларда уйғониш даврини Европадан олдин бошлаб берган халқ XVII-XIX асрларда ақидапарастлик, мутассиблик оқибатида тараққиётдан орқада қола бошлади. Бу борада биринчи президентимиз ҳақли равишда « *Нега бу миллат буюк сиймоларни этиштириб, XVII-XIX асрларга келиб то шу чоқгача эришган юксалиш даражаларидан тушиб кетди? Нега сўнгги уч аср мобайнида бошимиз қолақликдан чиқмай қолди? Чор Россиясининг ўлкамизни нисбатан осон забт этишида ана шу қолақликнинг ҳам ўрни бўлганмикан?* [1;9] -деган асосли фикрларни билдирадilar. Жадидчилик XIX аср охири-XX аср бошларида Туркистон, Кавказ, Крим, Татаристон ҳаётида муҳум аҳамият касб этган ижтимоий-сиёсий, маърифий ҳаракат. Жадидчилик ҳаракати намоёндалари кўпинча ўзларини тараққийпарварлар, кейинчалик жадидлар деб аташган. Ўша даврнинг илғор тараққийпарвар кучлари, биринчи навбатда, зиёлилар маҳаллий аҳолининг умумжаҳон тараққиётидан орқада қолаётганини ҳис этиб, жамиятни ислоҳ қилиш заруриятини тушуниб етганлар [8]. XIX асрнинг иккинчи ярми - XX аср бошларида эски усул мактабларидаги кўр-кўрона ёдлатишга асосланган, илмни тор доирада, фақат диний илм билан боғлаётган мутассибона қарашларга қарши жадидчиларларимиз ўзбек халқ педагогикасига ўқитишнинг

янги самарадор усуллари олиб кира бошладилар. Шулар жумласидан, Абдулла Авлоний таниқли ўзбек педагоги, ўзбек матбуотининг забардаст вакилларидан бўлиб, унинг ёзган асарлари асосан тарбиянинг долзарб масалалари, маърифатпарварлик ғояларини ўзида акс эттиради. Абдулла Авлоний 1878-йил 12-июлда Тошкентда тўқувчи-хунарманд оиласида туғилиб, дастлаб эски усул мактабида, кейин мадрасада таҳсил олади. У бир қанча тиллар: араб, форс ва рус тилларини ўргангач, ушбу тиллардаги асарларни бемалол мутоала қилишни бошлайди. Жадидчилар тарбияда асосий восита сифатида театрдан унумли фойдаланишган. Туркистондаги илк театрни Бехбудий Самарқандда очган бўлса, Тошкентда Абдулла Авлоний томонидан 1913 йилда Турон труппасига асос солинади. Театрдан тушган маблағлар янги усул “жадид” мактабларини очиш, болаларни саводли қилиш ва уларда мутассибликдан ҳоли бўлган кенг дунёқарашни шакллантиришга сарфланади. Авлоний 1908 йилда Мирободда янги усул мактабини очиб, 1909-йилда хайрия жамиятини тузади ва етим болаларга дарс беришни бошлайди. 1901-1917 йилгача бўлган даврда ўзбек мактаби тарихида ва педагогикасида катта рол ўйнаган 10 дан ортиқ қўлланма ёзади. Бу шубҳасиз, педагогикани янги босқичга кўтаради. Жумладан, **“Биринчи муаллим”** китоби бошланғич мактабга мўлжалланган бўлиб, таълимнинг оддийдан мураккабга тамойили асосида ёзилган. **“Иккинчи муаллим”** эса биринчи китобнинг давоми ва такомиллаштирилган шакли ҳисобланади. 1917 йилда маърифатпарварнинг ижтимоий, ахлоқий ва тарбиявий қарашлари баён қилинган **“Туркий гулистон ёхуд ахлоқ”** китоби нашр этилади. Мутафаккирнинг **“Туркий гулистон ёхуд ахлоқ”** асари 2 қисмдан иборат бўлиб, бунда яхши ва ёмон фазилатларнинг тавсифи, ўз даврининг оғриқли масалаларин: жаҳолат, қонунсизлик, зулм ва шу билан бирга қуллик ва турғунликни баён қилади. Ушбу асарни яратишда адиб халқ педагогикасининг ижобий тажрибаларидан унумли фойдаланади. У бола тарбиясини туғилишидан бошланиб ҳаётининг охиригача давом этишини, яъни тарбия бир умр давом этадиган жараёнлигини таъкидлайди. **Тарбияни ким ва қаерда бериши керак?**- деган саволни қўйиб бу жараён уйдан, яъни ота-онадан бошланади ва мактабда, мадрасада давом этади дейди. Авлоний фикрича, тарбия - бу ота-она, ўқитувчи, мударрислар ва давлатнинг муҳум вазифасидир. Мутафаккир ўқитувчининг таълимига, истейдоди, дунёқарашининг кенглигига, шахсиятига катта аҳамият беради. Авлоний асарларида халқчиллик, инсонпарварлик юқори даражада бўлиб, бола тафаккурининг ривожланишида барча таълим субъектларини сабабчи эканлигини **“Туркий гулистон ёхуд**

ахлоқ” асарида қуйидагича асослайди: *“Онасининг сочи патак, отаси дўмбирачи бўлса, муаллими бир сўм пулга муҳтож бўлса бола қаерга борсин [2].* Ушбу фикрлари орқали адиб саводсиз, порахўр маъсулиятсиз муаллим, билимсиз ва қорин ғамидан бошқасини билмайдиган ота-она жамиятга қандай болаларни тарбиялаб бериши мумкун деган оғриқли масалани кўтаради. Ўз даврида замонавий таълим-тарбияни шакллантириш ва ривожлантиришга беқиёс ҳисса қўшган ушбу жадид маърифатпарварлари илгари сурган ушбу ғоялар ёш авлод тарбияси билан нафақат оила, балки бутун жамият ва мамлакат шуғулланиши мумкунлиги ва муҳумлигини, шахс баркамоллиги, маънавий тарбияси ҳар доим ҳам маърифат аҳли, маъсуллар учун асосий долзарб муоммо саналиб келишини кўрсатади [5]. Ўқитувчи фикрлаш кучининг кенглиги дунёқарашига боғлиқлигини таъкидлайди. Унинг фикрича устознинг сўзлари уларнинг ишларига зид бўлса, демак шогирдлар бундай ахлоқий таълимотга ишонишмаслигини айтади. Абдулла Авлоний ватан озодлигини устун қўйиб унга олиб борадиган йўлни билим ва маърифат сифатида баҳолайди. Асарда ватанпарварликга катта эътибор қаратилган. Адиб ватанни шунчаки севиш билан чекланмасдан, у билан фахрланиш кераклиги, инсоннинг ватанни севиши унинг амалларида ва ўз юрти юксалишига доир ҳаракатларида намоён бўлиши лозимлигини таъкидлайди. Халқнинг ўз миллий тилини йўқотиши миллат руҳини йўқотиши билан тенглаштирилади. Жадидчи тил поклигини ҳимоя қилишга ва сақлашга чақиради [5;3]. Авлоний 100 дан ортиқ шеърлар ёзган бўлиб уларда XX аср бошларидаги Туркистон ҳаёти тасвирланган. Бу дардли ижод намуналарида таракқийпарвар жадидчи дунё халқлари ҳаётида муҳум ўзгаришлар бўлаётган даврда, ўз юртини жонсиз ва вайронага айланган фонда кўради, яъни бир томондан жаҳолат, иккинчи томондан қашшоқлик ҳукмронлик қилаётган маскан. 1912 йилда ёзилган **"Дунё Фожиаси"** шеърида дунёда инсонга адолатсизликлар бўлиб, ҳақиқат четда қолган тақдирдаям бир кун ўз юртининг ёруғ кунларга эришишига, озод бўлишига, ҳақиқатнинг қарор топишига ишонади. Адиб инсонларни ахлоқий гўзалликга, маънавий бой бўлишга ундайди. 1919-1920 йилларда Афғонистонда бош консул бўлиб, ўзини истеъдодли дипломат сифатида кўрсатади. У тинчлик ва халқлар ўртасидаги дўстлик учун хизмат қилди, маъсулиятли топшириқларни бажарди, бунинг учун у бир неча бор мукофатланди.

1925-1930 йилларда Ўрта Осиё Коммунистик (САКУ), Ўрта Осиё қишлоқ хўжалиги мактабида дарс беради. Сўнгра Ўрта Осиё давлат университети педагогика факультетининг тил ва адабиёт кафедраси профессори, сўнг мудирини бўлиб ишлайди.

Мактабнинг 7-синф ўқувчилари учн христоматия яратди ва унда ўзбек ва хорижий ёзувчиларнинг таржимаи ҳоллари, ҳамда энг яхши асарларидан парчалар келтиради. У ўз даврининг оғриқли масалаларини танқид қилишдан тўхтамайди. Турли таҳаллуслар остида кўплаб танқидий шеърлар ва мақолалар ёзади. Унинг ёшларга ўрнак бўладиган ибратли жиҳати шундаки, доимо ўз халқига, ватанига садоқати, ўз дарди билан эмас балки халқи ва юрти ташвиши билан яшаганлиги, ўз давридаги инсонлардан тафаккури, дунёқараши кенглиги билан илдамрок, замон билан ҳамнафас бўлган тараққийпарварлиги ҳисобланади. Саводсиз болаларни ўқитишдек шарафли ишга қўл урган жадидчи янги усул мактаблари орқали илғор ғояларни ёш авлод онгига сингдириш орқали юксак мақсадини амалга оширади. Авлонийнинг меҳнатлари муносиб тақдирланиб, ўзбек маданияти ва адабиётини юксалтиришда, малакали ходимлар тайёрлашдаги узок йиллар давомидаги меҳнати учун 1925 йилда “Меҳнат Қаҳрамони” унвони, 1930 йилда меҳнатсеварлиги, илмий асарлари учун “Қизил профессор” ва “Ўзбекистон маорифи зарбдори” унвонлари берилди. Абдулла Авлоний 1934 йилнинг 25 августида Тошкентда вафот этади.

ХУЛОСА

Абдулла Авлоний бутун умрини маориф соҳасига бахшида этган халқпарвар маърифатчи сифатида тарихда муносиб из қолдирди. Унинг педагогик қарашлари ҳозирги кунда ҳам ўзининг долзарблиги билан аҳамиятли бўлиб, баркамол авлод тарбиялашда, ўсиб келаётган ёш авлодда чинакам инсоний туйғуларни шакллантиришда, фарзандларимизни умуминсоний эзгу ғоялар руҳида тарбиялашда, педагог-мураббийларнинг маъсулиятли ва шарафли вазифаларига виждонан ёндашишларида дастурамал бўлиб хизмат қилади. Авлоний сиймоси доимо авлодлар хотирасида ватанпарварлик, халқпарварлик, фидоийлик тимсоли бўлиб қолади.

REFERENCES

1. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. - Т.: Шарқ, 1998, - Б.9.
2. Абдулла Авлоний. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. Т.: “Ўқитувчи”, 1992
3. Балдауф Ингебог. Джадидизм в Центральной Азии в плане реформизма и модернизма мусульманском мире. Халқаро конференция материаллари. Т.: Маънавият, 2001, 44-45 б.
4. Пардаева К. Узлуксиз маънавий тарбия жараёнида Абдулла Авлоний асарларидан фойдаланиш самарадорлиги. /” Абдулла Авлонийнинг илмий педагогик қарашлари” мавзусида

- халқаро илмий конференци материаллари. 2020 йил 10 июль– Т.: ТДПУ, 2020
5. Шерназаров З. Абдулла Авлонийнинг маънавий- ахлоқий қарашлари. «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal. Volume: 1, ISSUE: 6. [www/scientificprogress.uz](http://www.scientificprogress.uz).-P.8-13.
6. Қосимов Б. Миллий уйғониш: жасорат, маърифат, фидойилик.- Т.: «Маънавият», 2002. Б- 304.
7. Ражабова Д. Туркистон жадиdlарининг қарашларида ёшлар ва хотин – қизлар масалалари.(XIX асрнинг охири - XX аср бошлари). Тарих фанлари номозлик дисс. Т. 2003. Б- 123.

